

סְמֵי סֵפֶר הַמִּדּוֹת

מִהְדוּרָה מְתַקְנֶת וּמְנַקֶּדֶת

יוצאים לאור בפעם הראשונה
מתוך כתב־יד ורשה (אוניברסיטה 11/258) משנת ק"ץ
על־ידי זישא אברהם בלא"מ אֶלְחָנָן וּא"מ יְהוּדִית אֶסְתֵּר קַדִּישׁ

"וסמי כללות של המדות הכתובים בסוף הספר
יחזר בכל יום פעמים,
ויבדק עצמו תמיד אם קצר לקים המדות,
עד שיהא רגיל לקח מכל מדה הטוב שבה."
(ספר המדות. סוף שער הזכירה, גוסס הצטוט על־פי כתב־יד)

הוצאה מקוננת ראשונה על־ידי "ספרים אונליין", תשס"ד
דפוס ראשון על־ידי ישיבת פרמיאל, תשס"ו
הוספת מהדורה המנקדת שנת תשס"ט
מהדורה מעדכנת ומתקנת שנת תשע"ח

[יצירה זו מגשת תחת רשיון יחוס-שתוף זהה 4.0 בין־לאמי של Creative Commons.](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

"ביום טובה יהיה בטוב, וביום רעה ראה: גם את זה לעמת זה עשה האלהים" וגו' (קהלת זיד). זה הפסוק אמר שלמה המלך על מה שראה, אשר כל מה שנברא בעולם – הכל זה כנגד זה. כיצד? יש בעולם טובה, כנגד הטוב יש רעה. יש אור בעולם, כנגד זה יש חשך ואפלה. בעולם יש ימים ונהרות, כנגד זה יש יבשה. יש מדבר ויש ישוב. יש הרים וגבעות. יש גאיות ועמקים. ויש חמימות ויש קרירות. בענין זה נברא הכל, ובכל אחד ואחד יש בו טובה ורעה. וכל חכם לב נוטל מכל אחד ואחד מה שיש לו הנאה ממנו. כגון: האור טוב יותר מן החשך, אך בחשך יש טובה שבלילה יש מנוח לכל לישון, מה שאין כן ביום. ובחשך אדם נמלט מאויביו הבאים עליו. ובענין זה יש בכל דבר ודבר, והכל זה לעמת זה.

וכן האדם נברא בענין זה שכל מדותיו ושיטותיו – הכל זה לעמת זה, כגון: הגאון והענוה, היגון והשמחה. ובכל מדה ומדה – יש בה צדדין המרחיקין אותו מן הדרך הטובה והישרה, ועל זה נאמר: **"יעזב רשע דרכו" וגו'** (ישעיהו נהז). ויש בכל מדה צדדין אשר בהן מתקרב הנבון והמשפיל לעבודת יי. ועבור אשר ראינו כי הצדדין רבים בכל מדה, לכן באנו לסדר המדות בדרך קצרה, לעשות סמנים. ויהיו הסמנים הללו סדורים בפיך, ותהיה מרגל בהם. ואם תהיה בענין שיביאך אל הגאון – יזכירוך הסמנים הללו להשפיל רוחך. כי תחשב: **"כמה נתגאו בעולם בגאון ובשררה, ונשכחו כלא היו והיכן הם?"** לכן תדבק בענוה.

ואם תהיה בענין שיביאך אל הכעס – יזכירוך הסמנים האלה להסיר כעס מלבך. ואם תהיה בענין שיביאך לאהבת עולם זה – יזכירוך הסמנים האלה לעזב כל האהבות, כי הכל הבל וכלה, ולתפס אהבת יי, כי היא האהבה המבחרת.

ואם תעשה שום מצוה – יזכירוך הסמנים האלה שתעשה המצוה לשם שמים, לכוון בה בכונה טובה. ואם תהיה בענין שיטריד לבך להרחיקו מן השם הנכבד – יזכירוך הסמנים הללו להעביר הטרדא, ולהביא מחשבותיך למעלה ליחד לבך לאלהים.

הגאון – היא מדה רעה מאד מאד. במדת הגאון ישפח האדם השם הגדול. כי כל דעת המתגאון להתגדל ולהשתרר, ואפלו כשעושה מצוה – חושב ברעתו לקבל שבח מן העולם, וחושב בדעת שכל הצלחתו מרוב חכמתו.

מן הגאון יבא לעברות רבות, כגון רדיפת כבוד, ומחלקת במילי דעלמא. ובתורה חולק שלא לשמה, ולא יודה על האמת, ומתבייש לשאול מה שאינו יודע. ויבא לידי גזל וגנבה ותאון יתרה וכל רעות. ולשפח יי.

והמתגאה מבזה לכל אדם, ומתכבד בקלונם. כללו של דבר: בלב המתגאה יש שער גדול פתוח, להכניס בו יצר הרע לבלבל המחשבות, ומי שלא יעלה בלבו לסתם השער הרע הזה – יהיה אבוד מן העולם הבא.

לכן המשכיל יזהר מאד מן הגאווה, שלא יתגאה – לא בגופו ולא בשערו, ולא בראשו ולא בגרונו, ולא בידייו ולא ברגליו, ולא בריח אפו ולא בלשונו, ולא במאכלו ולא במלבושיו. ולא יתגאה בלבו, כי "תועבת יי כל גבה לב" (משלי טוה). וזה דבר גדול, אשר בגבהות הלב נקרא "תועבת יי", ואשרי האדם אשר ירגיש בדבר זה, להבין הענש הגדול הזה על דבר קל כזה. רבים נכשלים בזה, והמשכיל – ימלט נפשו שלא לקרא "תועבה". השם הזה מכער מאד, ואתה דע לך.

ואף על פי שהגאווה רעה, אפלו הכי מצוה לאדם שיהיו מלבושיו נקיים, ומאכלו נקי, וכל כליו נקיים, ושלחנו נקי, וגופו נקי, כי הדר התורה – זהו הנקיות. וכל זה יכון לשם שמים. וכן לעולם יגביה נפשו למעלה, ויתרעם על נפשו תמיד כמה שהוא ממעט עבודת יי, ויהיה זהיר להוכיח את הרבים, ולעמד נגד הרשעים להשפילם לפי יכלתו, ולהודיע תועבתם כדי להתרחק מהם. ואף על פי שדבר זה נראה כמו גאווה, אפלו הכי צריך לעשות כן, אך יכון לשם שמים. ובתחלה יראה שלא יבוא לידי קלקול במלחמת הרשעים, שלא יצא שכרו בהפסדו, וצריך לבקש רחמים על זה וכיוצא בזה, שידירכהו יי בדרכי הישר.

הענוה – היא שרש העבודה, ועקר לכל מעשה טוב. ומעשה הענוה מקבל לפני יי, ומה הענוה? שיהיה בעיניו וחושב עצמו כאין, וצנוע ושפל רוח, ורוח נשברה. ובעודו בריא ובזמן שהוא חי בטובה – יחשב שיי הטיב עמו ברוב חסדיו, ושהוא אינו ראוי לאותה טובה. וגם העני יחשב על המעט שיש לו – שאינו ראוי אפלו לאותו המעט, כי מה יש לו להחשב יותר מיתוש אחד, אך שיי עשה עמו לפניו משורת הדין, ויודה לו על טובותיו, וישתחוה לו.

ויחשב גדלת האל, וכל מעשים טובים שיוכל לעשות – אינם כי אם טפה ביים כנגד מה שהוא חייב לעשות. ויהיה ענו ושפל רוח לפני כל, אפלו לפני הקטנים ממנו. ויחזיק כל אדם טוב יותר ממנו, ולא יחוש על הכבוד לקבל שבח מבני אדם, ולא יחוש על בזוי שיבזוהו, אך ישמח על הבזוי ויחשב שהוא ראוי לזה.

ויהיה נכר בששה סמנים הענוה, והם: (א) המחילה בעת הכעס; (ב) ועניני שבח וגנאי – שיהיה הפל שוה בעיניו; (ג) ולהצדיק הדין בעת ההפסד, ולהשפיל עצמו בעת שפע הטובה בעשר ובבגנים ובחכמה; (ד) ולילך מעצמו ולפיס את מי שהרע לו; (ה) ולהתנהג במענה רך; (ו) ולהיות שמח בחלקו. אך לא יהיה ענו לפני הרשעים במילי דשמיא, אלא יוכיח אותם לפי כחו. ולא יראה מדת הענוה בעניני המלבושים לרמאות העולם, שיהיו סבורים שהוא חסיד, והוא עושה רעות בסתר וגונב דעת הבריות.

הבושת – הבישן לא במהרה חוטא מחמת הבושת, ומתוך שלא לשמה לבסוף יעשה לשמה. אך מעלה העליונה היא שיתביש לפני יי. וישיג זה הענין בהתבודדו לחשב בגדלת יי. ובמקום מצוה יסיר הבושת מעל פניו, שלא יניח שום מצוה עבור הבושת.

וזה הבושת רע מאד: אם יעזב המצוה בעבור הבושת, או אם לא ישאל מה שאינו יודע מחמת שיתביש. ולא יביש שום אדם אלא בענין התוכחה, אם לא יקבל בנחת.

העזות – המדה הזאת רעה מאד להעזי פניו נגד מוכיחו, או לכפר במלוה ובפקדון, וכיוצא בזה. אך טובה העזות נגד הרשעים שלא להודות על שקריהם, ושלא להסכים עמם, ולהעזי פניו כדי לקיים המצות.

האהבה – המדה הזאת רעה ברוב המקומות, והיא עוקרת כל מדות טובות: אהבת מוון, ואהבת נשים, ואהבת אב ואם, ואח ואחות, וקרוביו ורעיו, ואהבת גופו וימי חייו, ואהבת הכבוד, ואהבת התענוגים באכילה ובשתיה ושנה, ונוי המלבושים – כל אלו האהבות מעבירות האדם שלא לעשות הטוב. ורוב העולם נכשלים בהם, ורבים יפלו ולא יקומו. אך מי שרוצה להתחזק על יצרו – יוכל להתגבר ולעשות כל האהבות האלה לשם שמים, ואשרי מי שזוכה לזה.

וצריך האדם לעזב כל האהבות וידבק באהבת הבורא יתברך, כי האהבה הזאת עקר על כל המעלות. ועבור שהאדם מלבש בגוף, וטבוע בחשך זה העולם שהוא שוא ושקר – על כן קשה היא מאד להשיג.

והאהבה היא שיאהב אהבה גדולה יתרה מאד, עד שתהא נפשו קשורה בשמחה, ולהבריה מלבבו נעימות הגוף ותענוג של עולם זה. והאהבה עזה, ומתגברת על לבבו, וכל ההנאות של עולם זה – הכל כאין כנגד תקף תגבורות שמחת אהבת יי. ואין כל חכם זוכה לזאת האהבה. וזה דבר ידוע וברור, שאין זאת האהבה נקשרת בלב האדם עד שיעזב כל מה שבעולם חוץ מיי.

השנאה – זאת המדה רעה: מי ששונא חברו, והשונא מעשים טובים, וצריך לזהר מאד שלא לשנא בני אדם, ורבים נכשלים בזה.

אך טוב לשנא הרשעים, ולשנא מעשים רעים, ולשנא כל מה שמעביר אותו ומרחקו מאהבת הבורא, ולאהב כל מה אשר יקרבהו לעבודת הקדוש ברוך הוא.

האכזריות – המדה הזאת רעה, כי בעלי המדה הזאת לא ירחמו על העניים. והם נוקמים, ונוטרים איבה, וגונבים וגוזלים, ולא ירחמו, ומענים יתום ואלמנה.

אך נגד הרשעים יהיה אכזרי. ויהיה אכזרי על גופו לטרח בתורה ובמצות, וכן על בניו יהיה אכזרי שיטריחם לעסק בתורה ובמצות כפי כחם. והכל במדה שוה לפי היכלת.

הרחמנות – זאת המדה טובה מאד, לרחם על העניים הטובים, ולרחם על הבהמות, ולרחם על עצמו ועל בניו, ואוהבם לזכותם לחיי עד.

אך לא יהיה רחמני על הרשעים, או לרחם על גופו ועל בניו, שלא לטרח בתורה ובמצות.

הדאגה – זאת המדה רעה לגוף מאד. והדואג על עולם זה להשיג תאוותו זה רע מאד, ויותר רע הדואג אחר עברות.

אך הדאגה טובה לדאג על מיעוט השגתו בתורה ובמצות, ולדאג ולפחד שמא ישכח למודו, ויחזר תמיד. ולא ידאג ולא יירא משום דבר המונעו מעבודת יי. ולעולם ידאג מעונותיו, וידאג שמא גורם הפרענות הבאים לעולם, וידאג שמא אוכל שכר מעשיו הטובים בעולם זה. וידאג תמיד שמא אין מעשיו מקבלים לפני יי. ולעולם ידאג ויצטער על כבוד יי, וכבוד התורה, וכבוד ישראל אשר נתמעט. ועל ענינים כאלו ידאג תמיד.

השמחה – זאת המדה טובה לגוף, ומאירה פניו של אדם. וכל העושה מצוה בשמחה, יש לו שכר גדול לאין חקר ממעשיו הטובים אשר יעשה בשמחה: להנעים זמירות, ולשבח בשמחה, ולקבל כל מארעותיו בשמחה, ולשמח בשבתות ובמימים טובים בשמחת הקדוש ברוך הוא, ולשמח לב העניים והאכילים.

אך השמחה אינה טובה לשמח בהבלים, ולשמח בעברות, ולשמח באיד בני אדם או לשמח בתקלת בני אדם.

אך יהיה בחלקו שמח, וישמח בעבודת המקום ובתורה.

הבטחון – שרש הבטחון הוא שיסמך על חסדי האל שיעשה לו הטוב בכל עניניו, והוא בוחר לו הטוב יותר ממה שהוא בוחר לעצמו. וצריך הבוטח לידע שהקדוש ברוך הוא – הוא החומל, ושאינו מעלים עינו ממנו, ואין לו מונע מלעשות חפצו של הבוטח. והוא יודע מה טוב לו, והוא מנהיגו ומשמרו עד היום. ואין אדם יכול לברח מהנהגתו, ולא יגיע לו נזק או טובה אלא ברשות האל. והוא בתכלית הנדיבות והחסד, ואין לו הפסק לעולם ועד. והוא רואה מחשבות הלב, ויודע אם בוטח בו בלב שלם. ויבטח ביי על עניני גופו ופרנסתו, ויבטח בו שיתן לו השגת יד לפרנס אשתו ובניו, ולהדריכם בדרך ישרה.

ויבטח בו שיטהר לבו ליגיעתו, לעבודתו העליונה. ויבטח בו שיזמין לו המצות, ולמוד התורה. ושייתן לו היכלת לעשות הכל, ושישרת לו בכל איבריו באמונה ובכוון ליחד הלב אליו. ויבטח שיזכהו שיראה בימיו במהרה ביאת משיח ובגן בית המקדש. ויבטח שיזכה לעולם הבא לאור הגדול. הבוטח בלב שלם – יביא אותו הבטחון שלא יעבד לאדם זולתו להתרצות אליו, ולא יסכים עם הרשעים בדבר שהוא כנגד יי. הבוטח נפשו במנוחה, ואינו מצר על שום ענין מעניניו, כי הוא יודע שהבורא מנהיגו לטובתו, בעולמו ובאחריתו. וישים דאגתו ואבלו על מה שהוא ממעט מעבודת יי, ולא על עולם זה.

אך הבטחון אינו טוב כשילך בדרך מסכן, או שיכניס עצמו בעניני סכנה ויאמר: "הנני בוטח ביי שישעניו!" או יעשה עברות חבילות חבילות, ויסמך על זה שיחשב: "הנני בוטח ביי שיכפר לי, כי רחמן הוא!" אין זה דרך הבטחון.

החרטה – זאת המדה היא דרך לתשובה, מפני שהעברות אין מתכפרות אלא בחרטה. אך היא רעה אם עשה מצוה ומתחרט עליה.

הכעס – הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו, ואין השכינה שורה עליו. ושוכח תלמודו, ויבא לידי טעות. ובידוע שעונותיו מרבים מזכותיו. ואין הקפדן מלמד. כמה עברות באות מן הכעס! אך צריך לכעס לפעמים, להטיל אימה על ביתו ועל אותם השומעים למוסריו, ולתלמידיו. ואף על פי שכועס לשם שמים – יכעוס במדה; ויראה עצמו כאלו כועס, אבל בלבו לא יהיה כעוס.

הרצון – זאת המדה טובה, כי הוא מתרצה בכל עניניו, ואינו מהרהר אחר יי. והעולם אוהבים אותו מפני שהוא רוצה בבני אדם, והם רוצים בו. והוא מעביר על מדותיו, והוא מקבל מוסר, כי הוא מלא רצון לעשות טובה. אך הרצון רע מאד להתרצות בדרכי הרשעים.

הקנאה – מדה רעה מאד לקנא בני אדם. מן הקנאה יבא לידי חמוד, ולידי גזל ומחלקת. אך יקנא ביראת יי; ובלומדי תורה יקנא לעשות כמעשיהם. והפורש מן הקנאה והחמוד – שכרו הרבה מאד.

הזריזות – זאת המדה טובה לעולם הזה ולעולם הבא. אם יש לאדם מלאכה – שיעשה בזריזות, להספיק את עצמו ובני ביתו. וכל צרכיו יעשה בזריזות. וכן לענין הלמוד ועשיית המצות יהיה זריז, ובזה הענין יעלה לכל מעלות טובות.

אך הזריזות רע מאד כשהוא זריז לעברות.

העצלות – ענינו מקלקל מאד בעולם הזה ולעולם הבא.

אך העצלות טוב – כגון המתעצל לעשות רעות.

הנדיבות – זאת המדה טובה מאד: שיהיה נדיב בממונו להיות ותרן, ולעשות לפנים משורת הדין, ושללא ידקדק עם חברו עבור דבר מועט, ולתת צדקות, ולהשאיל כליו וספריו. ויהיה נדיב בגופו לטרח עבור אחרים. ויהיה נדיב בחכמתו ללמדה לכל. אך לא יהיה נדיב לפזר לריק, ולתן לרשעים, או למלאות תאוות.

הציקנות – זאת המדה רעה, כי מי שהוא צר עין – לא יוכל לרחם על העניים, והוא שנאוי על

הבריות כי לא יוכל לההנות בני אדם, ואינו מהדר המצות.

אך זאת המדה טובה שהוא עצרן לפזר ממונו ולמלאות תאוות.

הזכירה – זאת המדה טובה מאד, לזכר כל עניניו. כל משא ומתן שלו צריך לזכר, כדי שיהיה נותן ונושא באמונה. ובזאת המדה ידע התורה והמצות, שישים על לבו לזכר הכל. ויזכר אחריתו וראשיתו, מאין בא ואנה ילך.

ויזכר תמיד את יוצרו, והטובות שעשה לו: שבראו וגדלו ונשאנו, והודיעו חכמה ודעת, ונתן לו תורה הטהורה. ויהיה חרד לדברו, כמו עבדי המלך הנחרדים לדבר המלך. ויחשב ויזכר אשר כל הדברים עושים שליחותו, כגון השמש והירח, והארץ נותנת את יבולה, וכן יעשה הוא שליחותו. וכמו שאדם טורח לעשות רצון אשתו שהוא אוהב, כן יעשה רצון אוהבו הגדול הקדוש ברוך הוא. ויחשב איך הוא זריז לזה העולם – כל שכן שיכין צידה לדרך הגדול והרחוק, להיות מקשט ולפרע חובו מה שנתחייב ליוצר הכל.

ויבין מה הפרש יש בין עליונים ותחתונים, ויקשר דעתו אל נעימות עולם הבא. ויזכר תמיד את יי במחשבותיו, ויזכר תמיד חטאיו כדי להצטער על שהכעיס האדון הגדול.

אך זאת המדה אינה טובה לזכר הבלי העולם ורוב התחבולות, או לזכר אם חברו פשע כנגדו.

השכחה – זאת המדה אינה טובה אם שוכח את יוצרו, ואם שוכח עונותיו, ואם ישכח מה שהוא

לומד, ואם חברו עשה לו טובה ושוכח.

אך טובה היא שישכח פשעו, מה שפשע חברו לנגדו.

השתיקה והדברים. אמרו חכמים: לא מצאתי לגוף טוב משתיקה. רוב דברי העולם, הכל הבלי הבליים. לכן ירבה בשתיקה, ולשמע חרפתו ולשתק. וכשאדם מספק אם ישתק או ידבר – ידבק בשתיקה.

אך דברים טובים – יותר טובים הם משתיקה, כגון לדבר בדברי תורה וביראת שמים. והמשפיל יזהר מדברים בטלים, ומשיחת ילדים ושיחת נשים. יראת שמים בלב המרבה דברים – זה אי אפשר.

הליצנות – הנותן דפי בבני אדם נקרא "ליץ". אין להתלוצץ על שום אדם. והמתלוצץ על עושה מצות זה רע מאד, כי רבים נמנעים מלעשות טוב עבור הליצנות. אך טוב להתלוצץ על עושי רעות, כדי שימנעו מן הרע.

השקר – אין האדם יכול להיות אמתית אם לא שיתקן מדותיו, כי כל אדם מושך דבריו אחר מדותיו. ויזהר אדם שלא ישקר אפלו דברים בעלמא שאין בהם ממש, כי גדול ענשו של שקרן. אך פעמים התירו חכמים לשקר: בהבאת שלום (במות ס"ה ע"ב), ולשבח הכלה (כתובות י"ז ע"א), ובאשפוזין, ובמסכת, ובפוריא (בבא מציעא כ"ג ע"ב).

האמת – הנשמה היא נבראת ממקום טהרה ואמת. אין מעלה לאדם כמעלת האמת, להיות אמתית בכל דבריו ולכל רמיזותיו, ולהיות אמתית במחשבותיו. והמגיע למעלה הזאת – כל הדברים שיחשב ושידבר יתקיימו, ויראה בלילה חלומות אמת, וידע עתידות.

החניפות – זאת המדה רעה מאד, להחניף ולגנב דעת הבריות. והמחניפים לרשעים בחליקת לשון – בזה נמנעים מן התשובה. אמר רבי שמעון בן חלפתא (סוטה מ"א ע"ב): מיום שגברה אגרופה של חנפה – נתענותו הדינים, ונתקלקלו המעשים, ולא יוכל אדם לומר לחברו: "מעשי גדולים ממעשיך". ואלו מחניפים להם: לאשתו משום שלום בית, לבעל חובו שלא ילחצנו, ולרשע שלא יזיק לו, ולרבו שילמדנו תורה. כן מצוה להחניף לתלמידיו ולחבריו כדי שילמדו, וכדי שישמעו לדבריו לקבל תוכחותיו.

לשון הרע – זאת המדה רעה מאד. ואפלו לומר אמת – אסור לספר בגנות חברו. וזהו לשון הרע. שיאמר: "כך וכך עשה פלוני, כך וכך היו אבותיו, כך וכך שמעתי עליו". אבל האומר שקר על חברו – זה נקרא "שם רע".

ובודאי המרגיל בלשון הרע – הוא פורק עול שמים מעליו, וקשה מאד לעשות תשובה מעון זה. המספר לשון הרע על בעלי תשובה – בזה מחטיא את הרבים, לנעל דלתי התשובה. וכן רע מאד המספר לשון הרע על גבאי צדקה הטובים, ועל עושי מצוה ויראי שמים – גדול ענשו מנשוא. ויזהר מאבק לשון הרע, ואל יספר בטובתו של חברו בפני שונאו.

יש עון הנקרא "רכילות", וזהו המגלה לאדם מה שחברו דבר עליו, ובזה גורם שנאה. ירא שמים – חייב אתה לדוננו לכף זכות, אפלו אם הדבר נוטה לחובה יותר מלזכות. בינוני – יש להכריע לזכות. ואם הדבר נוטה לחובה – יהיה אצלך ספק. ומי שרוב מעשיו לרעה – יש להכריע מעשיו ודבריו לחובה.

המספר דבר לחברו – אין לגלותו בלא רשותו. וכל דבר הנאמר בפני שלושה בני אדם – אין בו משום לשון הרע. ואם האומר הזהיר את השומעים שלא יגלו, אפלו אומר בפני רבים – יש בו משום לשון הרע. ומצוה לומר לשון הרע על בעלי עברות, לבזותם ולהשניאם בעיני הבריות. כדי שיבדלו מהם. וכן על בעלי מחלקת – מצוה לספר לשון הרע.

מקור גדול של מצות יש תחת הלשון, כגון: הלמוד, ולדבר יראת שמים, ולהתפלל, ולהוכיח, ולצוות בניו אחריו לשמר ולעשות וכן כל השומעים למוסרו, ולנחם אבלים, ולנחם עניים ולדבר על לבם דברי נחומין, ולהיות רגיל בשירות ותשבחות ובדברי אמת.

התשובה – טוב לגבר שיהיה מקדים לשוב בעודו בריא ושלם. ויעורר לבו בכמה ענינים: שיחשב אחריתו, שצריך לתן חשבון לפני הקדוש ברוך הוא על כל מה שעשה מנעוריו, הן דברים, הן מעשים, הן מחשבותיו. לכן יפחד מן הדין הגדול, ומן הדינים הקשים, ויחשב על הטובה הגדולה הצפויה לצדיקים. ויחשב איך אדם אוהב תענוגים בעולם הזה, שהם תענוגים של הבל, והם פוסקין לפי שעה. לכן יחמד התענוגים הגדולים שלעד, שאינם פוסקים לדורי דורות ולעולם ועד.

ויתחרט תמיד על חטאיו, ויעזב דרכו הרע, ויצטער בלבו, ויצטער בצום ובבכי ובמספד, וילבש שק, ויוריד עדין מעליו, וידאג מענש עונותיו, ויתביש לפני הקדוש ברוך הוא. ויהיה נכנע לפני יי, וישתק למחרפיו, ויהיה רגיל במענה רך ובשתיקה. וישבר התאוה, ויפרש אפלו מן המתר. ויתבונן באיזה אבר חטא, ובאותו אבר יזהר לעשות מצות בכל יכלתו. ויחפש דרכיו לידע העברות שחטא מנעוריו, ויתודה עליהם.

וירבה לעשות גדרים שלא יוסיף לחטא, וידע באיזה עברה יש מלקות או פרת או מיתה, ולפי החטא יצטער. ויהיו העברות הקלות חמורות בעיניו, ויזכיר בודוי עונותיו ועון אבותיו, ויגמר בלבו שלא יחטא עוד. ויתפלל לאל שיעזרהו על תשובתו, ויבקש שיכפר לו. וישיב הגזל קדם הודו, ואם אין לו – יבקש מן יי שיתן לו השגת יד לפרע.

וירגיל עצמו לעשות חסד ואמת. ויהיו חטאיו נגדו תמיד. וישוב בעודו בריא בחזק כחו, ויכבש יצרו בעז יראת יי, וישיב רבים מעון.

שָׂרֵשׁ הַתְּשׁוּבָה – שִׁילְמַד תְּרִי"ג מְצוֹת עַד שִׁיְהִיו שְׁנוּנִים וּמְחַדְדִין בְּפִיו, וְעֵרוּכִים בְּשִׁפְתָיו,

וַיְהִי בָהֶם תְּמִיד. וְעַל כָּל מְצוּהָ וּמְצוּהָ – יֵשִׁים עַל לְבוֹ לַחֲשֹׁב עִם נַפְשׁוֹ, אִם קִים אוֹתָהּ אוֹ לֹא. כְּגוֹן
בְּעִנְיַן לַחֲשֹׁב אִם דִּקְדַק לְהַתְּפַלֵּל בְּכּוֹנֵה אוֹ לֹא, אוֹ אִם נִהְנֶה מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּלֹא בְּרָכָה. וְאִם יָדַע
בְּעִצְמוֹ שֶׁלֹּא חָשׂ לָזֶה – הָרִי חֲטָא כָּל יְמָיו, וּכְשִׁיתְּחַבְּרוּ יַחַד כָּל אֱלוֹ הָעוֹנוֹת – הָרִי מִזְאֵת הַמְצוּהָ לְבַד
יֵשׁ חֲבִילוֹת גְּדוֹלוֹת שֶׁל עֲבֵרוֹת. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה יַחֲשֹׁב עִם נַפְשׁוֹ עַל כָּל מְצוּהָ וּמְצוּהָ, וְאִזּוּ יִגִּיעַ לְתַכְלִית
הַתְּשׁוּבָה.

וַיַּדַּע הָאָדָם וַיֵּאֱמִין שֶׁאֵין הַתְּשׁוּבָה חֲשׁוּבָה לַפְּנֵי הַמָּקוֹם, אֲלָא שִׁידְחוּק אָדָם אֶת עֲצְמוֹ לְטָרַח לְקִים
כָּל מְצוּהָ וּמְצוּהָ כְּהִלְכָתָהּ. וּמִי שִׁישִׁים כָּל טוֹרְחוֹ עַל זֶה הָעִנְיָן – הָרִי זֶה בְּעַל תְּשׁוּבָה גָּמוּר, וַיִּתְקַן כָּל
מְדוּתָיו עַל פִּי הַתּוֹרָה וְהַמְצוֹת.

וְהִנֵּה יֵשׁ שְׂמוֹנָה אֵיבָרִים בְּאָדָם, אֲשֶׁר בָּהֶם יַעֲשֶׂה כָּל מַעֲשָׂיו: הָאֲזָנִים – אֶחָד; הָעֵינַיִם – שְׁנַיִם;
הָרִיחַ בְּנִחְרִים – שְׁלוֹשָׁה; בֶּפֶה יֵשׁ שְׁנֵי מְקוֹמוֹת: הַדְּבוּר וְאֲכִילָה – הָרִי חֲמִשָּׁה; הַיָּדַיִם – שְׁשֵׁה;
הַרְגְּלַיִם – שְׁבַע; הָעֵרוּהָ – שְׂמוֹנָה. וְהַלֵּב מְלַךְ עַל כָּלָם, לְהַנְהִיג אֶת כָּלָם לְפִי חֲפָצוֹ. וְעַל אֱלוֹ שְׂמוֹנָה
אֵיבָרִים – יֵשִׁים מַחֲשַׁבְתּוֹ לְדַקְדַק בְּדַקְדוּק גְּדוֹל שֶׁכָּל אֶחָד וְאֶחָד יִהְיֶה מְרַגֵּל בְּעֲשִׂית הַמְצוּהָ. וְהֵרֵאֵשׁ
לְכָל הַגְּדָרִים שִׁישְׁמַר אֶת עֵינָיו, שֶׁלֹּא יִתֵּן אֶת עֵינָיו בְּמַה שֶׁאֵינוֹ שָׁלוֹ. וּבִזְזָה הָעֵנִין יִשְׁבּוֹר אֶת הַתְּאֵוָה, כִּי
בּוֹדָאי הַתְּאֵוָה וְהַחֲמָדָה – הִנֵּה רֵאשׁ לְכָל הַקְּלָקוּלִים, וְאַחֲרֵיהֶן נִגְרָרוֹת עֲבֵרוֹת רַבּוֹת. לְכֵן יִתְאַמֵּץ
לְהַעֲמִיד עֲצְמוֹ לְהִלָּחֵם כְּנֶגֶד הַתְּאֵוָה וְהַחֲמָדָה, וְלִשְׁמַר עֵינָיו, וּבִזְזָה יִתְקַן כָּל עֲנִינוֹ.

וּמִיּוֹם שֶׁהִתְחִיל לְשׁוּבָה – יִסְכִּים בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ בְּהִסְכָּמָה גְּמוּרָה לְקִים כָּל הַמְצוֹת שֶׁאֵפְשֶׁר לוֹ לְקִים
לֵי, וְאִזּוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מְקַל עֲנִינֵי הַתְּשׁוּבָה לְסִיעַ לוֹ, וְלִתֵּת לוֹ כַּח לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. אֲפֹלוּ בְּדַבֵּר
שֶׁאֵין כַּחוֹ שֶׁל אָדָם יָכוֹל לְהַשִּׁיג – הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יִמּוֹל אֶת לְבָבוֹ, לְחַזְקָהוּ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. וּבִלְבָד
שִׁידְחוּק עֲצְמוֹ לְטָרַח בְּמְצוֹת בְּלֵב שְׁלֵם בְּאַמֶּת – בִּזְזָה יִגִּיעַ לְמַעַלַת הַתְּשׁוּבָה.

גַּם צְרִיךְ לְהַזְהֵר מְאֹד מְאֹד לְהִתְרַחֵק מִן הַרְשָׁעִים וּמִן הַלִּיצָנִים שֶׁלֹּא לְהִתְעַסֵּק עִמָּם, לֹא בְּמִשְׁאֵל
וּמִתֵּן, וְלֹא בְּלִמּוּד, וְלֹא לְשִׁמְעַ דְּבַרְיָהֶם, כִּי הֵם מְסִירִים אֶת לֵב הָאָדָם. וְכַמְעַט כָּל הַתְּשׁוּבָה תְּלוּיָהּ בִּזְזָה.
וַיִּרְגֵּל עֲצְמוֹ יוֹם אֶחָד תּוֹךְ כָּל חֹדֶשׁ וְחֹדֶשׁ שִׁיתִּיחַד בְּמָקוֹם אֶחָד בְּסִתֵּר לְבַדוֹ וּלְבַדֵּק עֲצְמוֹ, לְתַקַּן
הַנְּהַגְתּוֹ עַל פִּי הַמִּדּוֹת הַכְּתוּבוֹת בְּסִפְרֵי הַזֶּה: לְבַרֵּר מִכָּל מַדָּה צַד הַטּוֹב שְׁבָה וְלְהַתְּנַהֵג בִּזְזָה, וְלְבַדֵּק
עֲצְמוֹ לְתַקַּן מַעֲשָׂיו עַל דֶּרֶךְ הַמְצוֹת. וַיְבִין חֲסֵרוֹנוֹתָיו: בְּאִיזָה מְצוּהָ מַעַט טוֹרְחוֹ, שֶׁלֹּא לְהַשְׁתַּדֵּל בְּכָל כַּחוֹ
לְהִתְאַמֵּץ בָּהּ? וְאִיזָה מְצוּהָ אֵין יָדוּ מִשְׁגָּת לְקִימָה? וְעַל כָּל הַדְּבָרִים יִשְׁפֹּךְ נַפְשׁוֹ נוֹכַח פְּנֵי יי, שִׁיעֲזָרְהוּ
לְקִים מְצוֹתָיו וַיִּתֵּן לוֹ לֵב שִׁיִּסְפִּיק לַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ, וְשִׁיתֵּן לוֹ לֵב נֶאֱמָן לְהִתְאַמֵּץ בּוֹ בְּאַמוּנָה שְׁלֵמָה וּלְבַטַח
בּוֹ בְּבִטְחוֹן שְׁלֵם.

וּבְאֹתוֹ הַיּוֹם יְקַדִּישׁ עֲצְמוֹ לְטַהַר מַחֲשַׁבוֹתָיו, וַיַּחֲשֹׁב עַל הַמּוֹת – שִׁיכֹלָה גּוֹפוֹ וַיְהִי עֹפֵר, וַיַּחֲשֹׁב
עַל דֵּינֵי גֵיהֶנֶם, וּמִי שְׁבָא שָׁם – אֵיךְ יִהְיֶה עֲנִינוֹ מְפָסֵד בְּהִפְסֵד גְּדוֹל. וַיַּחֲשֹׁב עַל נְעִימוֹת עוֹלָם אֲשֶׁר שָׁם
תַּעֲנוּג לְאֵין חֶקֶר. וַיַּחֲשֹׁב בְּמַחֲשַׁבוֹת מְכּוֹנוֹת עַל גְּדֻלַּת יי, וְעַל נִפְלְאוֹתָיו וְטוֹבוֹתָיו, וַיִּנְעִים זְמִירוֹת לְהַלְלוֹ

בְּשִׂמְחַת הַלֵּב, וַיִּשְׂתַּחֲוֶה לְפָנָיו כְּעֶבֶד לְפָנָיו אֲדוֹנָיו. אִין סִפֵּק מִי שְׂיִהְיֶה רָגִיל בְּזֶה הָעֲנָן – מֵגִיעַ לְמַעְלוֹת רְבוֹת.

בְּעֵלֵי תְּשׁוּבָה יִהְיוּ שְׂפָלִים וְנִבְזִים. עַל יְדֵי הַתְּשׁוּבָה יִגִּיעוּ עַד כֶּסֶף הַכְּבוֹד, שְׁנַאֲמַר: "שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל עַד יִי אֱלֹהֶיךָ" (הושע יד.ב).

[הַתּוֹרָה – חֶסֶד בְּסִמְנֵי סֵפֶר הַמִּדּוֹת בְּכַתְב־יָד, וְחָבֵל עַל דְּאֲבָדִין].

הִירָאָה – לְעוֹלָם יַעֲשֶׂה אָדָם רְצוֹן בּוֹרְאוֹ, וְלֹא יִירָא שׁוֹם אָדָם אוֹ מֶלֶךְ אוֹ שֵׁר, וְלֹא יִירָא מְשׁוֹם יְסוּרִין וּמְשׁוֹם צַעַר. רַק בּוֹרְאוֹ יִירָא לְבַד, וְלֹא יִגּוֹר מִפְּנֵי אִישׁ.

וְזֹאת הַמִּדָּה רְעָה מְאֹד בְּזֶה הָעֲנָן: שְׂיַעֲזֹב מִצּוֹת בּוֹרְאוֹ עֲבוּר מוֹרָא בְּנֵי אָדָם. לְכֶךָ יִשְׁלִיךְ מִלְּבָבוֹ כָּל הַפְּחָדִים, וְלֹא יִשְׁכַּן בְּלִבָּבוֹ רַק מוֹרָא יִי לְבַד. כִּי יִרְאֵת יִי הִיא עֲטָרַת פָּאָר שֶׁל כָּל הַמִּצְוֹת, וְ"טוֹב מֵעֵט בִּירְאֵת יִי מְאוּצָר רַב וּמְהוּמָה בּוֹ" (משלי טו.טז).

וְהִירָאָה הַמַּעֲלָה מְכַל – שְׂיִירָא מִלְּפָנֵי יִי כָּךְ שְׂיִהְיוּ אֵיבָרָיו נִרְתָּעִים מִתַּחַת מוֹרְאוֹ, כְּעֶבֶד שֶׁהוּא נִרְתַּע וְנִכְנַע לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ בְּשַׁעַה שֶׁהוּא גּוֹעֵר בּוֹ. וְזֶה הָעֲנָן קָשָׁה לְהַשִּׁיג, אֲךָ מִי שְׂמַרְגִּיל מִחֲשֻׁבוֹתָיו לְהַרְהֵר תְּמִיד שְׂיִי רוֹאָה מִחֲשֻׁבוֹתָיו, וּמִתְבּוֹנֵן בְּנִפְלְאוֹתָיו בְּעֵמֶק הַלֵּב בְּמִתּוֹן, וְקוֹצֵר מִחֲשֻׁבוֹתָיו לְמַעֲלָה לְשִׁכּוֹן בְּאֱהָלֵי מְרוֹם – בְּזֶה הָעֲנָן יִכּוֹל לְהִתְקַרֵּב אֶל אוֹר הִירָאָה הַטְּהוֹרָה, לְהוֹפִיעַ עֲשֻׁתוֹנוֹתָיו, לִידַע רְזִי עֲלוֹיוֹנִים.

הֵנָּה הַשְּׁלֵמֵנו סִמְנֵי הַמִּדּוֹת בְּרִמְזוֹ מֵעֵט, לְהַזְכִּיר הָאָדָם שְׂיִזְהַר בָּהֶם, לְהַסְתַּפֵּק מֵהֶם מְכַל אַחַת וְאַחַת בְּמִשְׁקַל.

וְדַע כִּי הַמִּדּוֹת אַחֻזוֹת זוֹ בְּזוֹ וּמִדְּבָקוֹת יַחַד, וְכָלֵן נִגְרָרוֹת זוֹ אַחֵר זוֹ. וְאִם יִתֵּן אָדָם רְשׁוֹת לִיצְרוֹ הֶרַע לְעֵבֵר עַל אַחַת – אֲזִי יִהְיוּ כָּלֵן נִשְׁמָטוֹת מִמֶּנּוּ. מִשָּׁל לְאָדָם שְׂיִישׁ לוֹ חוּט שֶׁל מְשִׁי, וְחָרְזוּ בּוֹ מְרַגְלִיּוֹת דֶּרֶךְ נִקְבֵי מְרַגְלִיּוֹת, וְקָשֶׁר קָשֶׁר אֶחָד לְמִטָּה. וְאוֹתוֹ הַקָּשֶׁר מִחֲזִיק כָּלֵן, וְאִם יִתִּירוּ הַקָּשֶׁר – אֲזִי נוֹפֵל מְרַגְלִיּוֹת אַחַת, וְאֲזִי יִפְלוּ כָּלֵם זוֹ אַחֵר זוֹ. כֶּךָ אִם תִּתִּיר מִמֶּךָ קָשֶׁר מִדָּה אַחַת – אֲזִי לֹא תוּכַל לְהַחֲזִיק בְּשׁוֹם מִדָּה כְּרֵאוֹי.

לְכֵן שְׂמַר כָּל הַמִּדּוֹת בְּכָל כַּחַד, אֲשֶׁר תוּכַל לְהַשְׁכִּיל בָּהֶם. וּבְזֶה הָעֲנָן תִּשְׁלִים נִפְשְׁךָ לְשֵׁם הַנִּכְבָּד לְדַבֵּק בּוֹ. וְתִזְכֶּה לְהִיּוֹת מְאוּתָן שְׁנַאֲמַר עֲלֵיהֶם: "וְהַמְשַׁכְּלִים יִזְהָרוּ כְּזֹהֵר הַרְקִיעַ" וְגו' (דניאל יב.ג).